

EL CARÀCTER PROTECTOR DE LA RELIGIOSITAT FAMILIAR

17

Per Belen Solé i Mauri

Aquest article s'inscriu en una investigació més àmplia sobre la religiositat popular a Lleida durant el franquisme, investigació en què a través dels testimonis orals s'ha analitzat la vivència religiosa de les classes populars de la Lleida d'aquest període. En aquest context s'observa la vigència de la religiositat de caràcter protector i terapèutic que demostra que –paral·lela a la religiositat institucional– hi ha una vivència religiosa popular en l'àmbit domèstic centrada en les necessitats bàsiques de la família, especialment la de la salut. És una vivència religiosa que s'expressa a través de diverses pràctiques, entre les quals destaca la de les promeses així com la pregària familiar del rosari.

Les promeses són encara durant l'època estudiada una forma habitual d'entrar en relació amb els personatges sagrats. A través d'elles es posa de manifest la vigència d'una concepció de la religiositat com a garantia de benestar personal i col·lectiu, sobretot familiar. Aquesta religiositat protectora es dona bàsicament en l'àmbit domèstic i corre especialment a càrrec de les dones ¹. Com assenyala el Jesús - mecànic, de 44 anys - referint-se a les promeses que solia fer la seva mare, els problemes de salut dels membres de la família eren el seu mòbil principal:

“Bueno, pues per això te dic, que a la capital no s'estil.lave tant, on s'estil.le més anar als puestos, és als pobles. Pobles sí, com ara Balaguer, pues anàvem al Santo Cristo, que jo estic cansat d'anar-hi, allà al Santo Cristo...I la meva mare ha anat descalça des de baix fins dalt.

B- Quan hi anàveu?

J- Varios diumenges, en un mes igual t'anave dos o tres vegades. Perquè tenie...La gent li deie com una promesa, feie promeses, ma mare li ha agradat de fer promeses. Perquè...De la salut, si estave malalt algú, pues si se curave feie la promesa aquesta, i ma mare ho va fer. I jo l'he acompanyat i inclús des de baix...A baix de les escales hi ha tot lo santuari, que hi ha totes les estacions del Via Crucis fins dalt de tot. I llavors entraves a missa i et quedaves dalt al Sant Crist... (...) Això sí que s'estil.lave. La gent que tenie ganes de devoció. Amb ma mare anàvem moltes vegades, anàvem amb lo tren. Agafàvem lo tren d'aquí a les deu del matí o això, pujàvem cap allà i després tornàvem a Lleida. Quan ja vaig tindre cotxe pues pujàvem moltes vegades. Ara, això sí, eren promeses que cada qual tenie els seus sentiments i...Se feie aquestes coses. La meva mare perquè va triar Balaguer, però hi havia gent que potser anaven a una ermita. I avui també me semble que es fa, hi ha gent que avui, són també bastant beatos i ho fan. Ara, potser és més...Que et diré jo, potser és més minoritari, que abans potser s'estil.lave més, que a l'haver més religió, vull dir més inculcat, pues la gent ho feien millor, en aquestes coses.

B- A Balaguer hi anàveu tota la família?

J- No, més que res he anat jo sempre amb la meva mare. Les meves germanes com que llavors també s'independitzaven, al casar-se i tot això, pues ja no. Però la meva mare ha anat sola ella, i llavors jo també l'he acompanyat quan jo he tingut lo cotxe, i sé que feie aquestes coses.

B- Normalment les promeses solien ser per motius de salut?

J- Sí, sí. Més que res per això, les promeses aquestes han set per si has tingut alguna malaltia, pues perquè no te vingui, o bé si tens al costat algun familiar que té un mal...Dius “jo faré aquesta promesa perquè voldria que es curés” i tal...Llavors hi havia la fe aquesta, i...Semblava que potser ere real. Quan tu fas una promesa, et semble que si la fas, semble que t'alivio el cos...T'alivie el punt de dir “potser sí que és veritat això...”

B- Llavors l'anar-hi ere per agrair?

J- Per demanar i per agrair. Perquè primer feies la promesa d'anar-hi, i després igual anaves un parell o tres de vegades per agrair. Ara, lo que sí és això, que s'estil.lave pujar tota la costa a peu. Descalç. Això sí. La fe aquesta ere així. Es d'aquesta manera.”

(Jesús)

La realització de la promesa comporta sovint el fet de sortir de l'àmbit quotidià i buscar un lloc adequat per al seu compliment. ² El Sant Crist de Balaguer és un santuari prou important a la comarca com per a atreure les promeses dels habitants de la capital i d'altres pobles allunyats. El relat del Jesús destaca també el sentit de sacrifici personal a través de la pujada a peu del turó on es troba el santuari, especialment si aquest camí es fa descalç.

Davant de situacions extraquotidianes, de perill o d'inseguretat causats per malalties o altres trastorns naturals o socials, les promeses eren un recurs bastant comú per a alleugerir la sensació d'incertesa. Aquestes havien tingut en altres moments un caràcter col·lectiu en forma de vots de poble, que es donaven en situacions de crisi i s'adreçaven als sants patrons de cada comunitat. Ara en canvi, les promeses es van recluint cada cop més a l'àmbit privat de la família, i dins d'aquest àmbit a l'aspecte de la salut. La Pepita –mestressa de casa, 40 anys– recorda una promesa feta pels seus pares quan de petita va tenir una malaltia de la qual pocs se salvaven; en el compliment de la promesa realitzada participaran tots tres, pare, mare i ella mateixa, assistint a la processó del Divendres Sant darrera de la imatge del Sant Crist:

“Jo me'n recordo que...Quan era petita vaig tindre la “dictèria”. No n'hi havia gaires que, els que la tenien, s'escapessin. Llavors era una malaltia que més aviat un se moria que no pas deixò. Jo em recordo que quan me vaig curar, lo meu pare portava la Creu, va portar el Sant Crist, i la meua mare i jo anàvem radere, però no descalces, sinó anàvem al radere del Sant Crist.”

(Pepita)

És important destacar una característica bàsica d'aquesta pràctica, com és l'absència d'intermediaris en tot el procés. En la promesa tot gira entorn de la relació entre persona i personatge sagrat, sense necessitat de la participació dels capellans com a especialistes rituals.³ La seva participació és un element que pot donar-se o no, però que no constitueix el nucli de la relació, i quan es dona està sotmesa a la naturalesa contractual de la promesa. La idea de contracte és clara en el testimoni de l'Assumpta –dependent i mestressa de casa, 76 anys– quan fa referència a la necessitat de complir les condicions de la promesa ja que, altrament, el sant a qui s'ha adreçat pot castigar a l'infractor

“B- En sol fer, de promeses?

A- No, no perquè si veig que no les he de complir no les faig. Per cert que en tinc una de promesa, ja fa dos anys, i encara no l'he fet, i mira que hi passo cada dia quasibé, eh? Sinó que sempre està tancat, a Sant Jaume. En canvi havia d'anar a Saragossa, vaig prometre una cosa, i ho vaig fer. Vaig anar a Saragossa, vaig dir que portaria dos veles a la Verge, per la meua germana. I hi vaig anar. És que tinc una germana molt malalta, a Alcarràs.

(...) Per Santa Llúcia vaig a missa, i poso una veleta d'aquelles. Per la vista, és la Verge de la vista Santa Llúcia. I vaig prometre –ja fa temps, això ja es pot dir perquè ja ho he fet– fer dir una missa, i ja ho vaig fer. Ara, el capellà no sé si ho va fer, jo li vaig donar els quartos al capellà. I encara li vaig dir “faigi-me-la, eh? Si no” dic “més castigat serà vostè que no pas jo. Perquè jo li he donat, i vostè si no ho fa...”

B- També per Santa Llúcia?

A- Sí.”

(Assumpta)

Alguns sants especialitzats com Santa Llúcia per a la vista o Sant Sebastià per a la pesta, es conserven encara en la memòria popular. En general, però, van perdent protagonisme i especificitat per a ésser substituïts per figures més generals com el Sant Crist o la Verge, si bé a través d'una advocació concreta.

Aquesta religiositat domèstica de caràcter protector no s'expressa únicament a través de les promeses, sinó que en aquesta etapa es pot observar també a través d'altres pràctiques com el costum de resar el rosari en família, costum que s'estengué entre la burgesia durant el segle XIX.⁴ També al llarg del segle XX, especialment en el pontificat de Pius XII, l'Església impulsà aquesta pràctica mariana presentant-la com una forma d'enfortir els lligams familiars alhora que com una font de doctrina en la meditació dels misteris i en la identificació del nucli familiar amb el model de la Sagrada Família.⁵

En els testimonis orals el rosari és sovint esmentat com una pràctica del passat, de la infantesa i la joventut, quan es vivia amb els pares i amb els avis o oncles més vells. La Pepita, per exemple, recorda que a casa dels

Santuari del St. Crist de Balaguer: el sacrifici de fer el camí a peu, fins i tot descalç o de genolls, acompanyava sovint la promesa realitzada.

Els ex-vots fan referència majoritàriament a problemes de salut, però també a altres moments intensos de la vida familiar, com el casament.

seus pares, a Torrefarrera, la padrina era la persona que dirigia cada dia el rosari al vespre, quan tota la família –a excepció del seu pare, que treballava fins molt tard– es reunia en finalitzar la jornada. Era, en aquest cas, una pràctica diària, quotidiana, tret de si algun dia hi havia alguna visita aliena al nucli familiar:

“En això del rosari, la padrina ere una persona que ere molt...Mos feie anar pel camí aquest.Pues ella veuràs que cada dia, cada dia, cada dia, cada dia, lo rosari. Ara, hi havie vegades que si estàvem amb la mama allí, que hi hagués gent o el que sigui, no ho deiem. Però si estàvem sol los de casa, sí.

B- A quina hora ho solieu fer?

P- Allà al tard, lo padrí ja havie retirat del tros...Lo meu pare no perquè sempre venie més tard, perquè quan se plegue dels autobusos ja saps que són les onze de la nit. I els altres, com que voltàvem per allí, pues los que voltàvem o ens hi ensopegàvem, pues mos hi ajuntàvem. Vull dir que no mos feie cap deixò. L'únic que faltave, represente, ere lo meu pare, els altres quasi sempre...Lo que passe que claro, els meus germans, un que pujave, l'altre que baixave, però...Si s'ensopegave allí que podie dir dos avemaries, també les deie. Vull dir que tampoc no se n'han amagat de fer-ho.

B- I el dirigie sempre la padrina?

P- Sí. Ere la capçal de casa...Sí, perquè el padrí sempre feie: “la Carme”.

(*Pepita*)⁶

Com a pràctica habitual les referències al rosari se solen fer en un àmbit familiar i els testimonis que es donen provenen tant de l'àmbit rural com de Lleida. Els records que envolten aquesta pràctica reflecteixen una intensa vida familiar encara no pertorbada per l'arribada del televisor a les llars; el rosari esdevenia per tant un moment del dia en què la família es reunia –al vespre abans de sopar– entorn d'un ritus que la identificava com a unitat religiosa.

Sovint, però, el rosari és una pràctica ocasional i pot respondre a diversos motius; de vegades se l'associa amb una data determinada, el dia de Tots Sants, i per tant amb els difunts, com una pregària específica per les ànimes del Purgatori. També se l'associa amb els difunts de la família, ja sigui en el moment en què es produeix la defunció o bé el dia de la seva commemoració –per Tots Sants o per l'anniversari del difunt que es recorda–. La Lola –pagesa, 50 anys– recorda que el rosari només es resava a casa seva si havia mort recentment algun familiar o conegut proper a la família, i en aquest cas el dirigia la seva mare:

“Sí, encara en tinc aquí a casa, de rosari. Ara, jo, a casa, no erem dels que es passave el rosari. Si un dia mos semblave de passar-lo perquè s'havie mort un familiar o perquè s'havie mort algú, aquell dia se passave. Però no. La mama el sabie, i el resave molt bé i tot, però allò de diari, no.

B- Quan es feie, qui el dirigie?

L- La mama. Però ja et dic, havie de ser per alguna cosa especial.”

(*Lola*)

D'altra banda, el rosari com a pregària ocasional podia donar-se també al marge del culte dels difunts i respondre més aviat a una necessitat familiar immediata; la Roser - mestressa de casa, 41 anys - recorda el rosari com una pràctica propiciatòria davant de fets puntuals com el de la collita anyal:

“El resaven molt, que ere molt típic, perquè trobo que ara, al temps que estem ara em semble que no es rese, m'ho semble, eh? Potser sí que n'hi ha que el resen, però llavors sí que ho sentia molt més, que el resaven, però nosaltres a casa no vull dir que alguna vegada, però molt poc.

B- Recordes quan ho feieu, si ere per alguna festa...?

R- Més que una festa, ere per si havie passat alguna cosa, o bé si...De vegades feiem “bueno, pues resem el rosari perquè això surti bé”, alguna cosa...A vegades, com que ja et dic que tenie terra el meu pare, portave una mica de terra, pues per exemple que li surti bé la collita o alguna cosa...Això més aviat ere cosa, ja et dic, una miqueteta...No és que ho fessim seguit, però alguna vegada va, resem el rosari i així demanem-ho de què si pot sortir.”

(*Roser*)

En aquest cas, doncs, el rosari es pren com una pràctica que encaixa en el conjunt de pràctiques protectores que s'observen especialment vives en l'àmbit de la religiositat provinent del món rural i agrícola. De la devoció mariana es passa així al sentit de protecció davant de la incertesa, cosa que s'acusa més encara pel fet de ser una pràctica ocasional. En aquest sentit es pot dir que la pràctica del rosari oscil·la entre ambdós significats, el segon dels quals no es contempla en les línies doctrinals, però sí en la religiositat viscuda.⁷ El Pep - fuster, 52

anys - és el testimoni que millor recull el sentit del rosari com a part de la religiositat protectora de la família:

“A casa sí, a l’hora del dinar pues resar el Parnostre sempre ho hem fet. I después a la nit, si no anàvem...Normalment quasi sempre, a les set o les vuit, la mare i quan erem més petitets, quan erem petits anàvem al rosari, això sempre també. I si no, pues com teniem la padrina, la padrina, al cel sigui, li agradave molt resar el rosari, ella sí. A casa, sí, per ella això, Mare de Déu...”

B- Ho feie amb alguna intenció?

P- La padrina ho feie pues perquè teniem lo padrí mort, mos faltaven dos ties, después mos faltave un oncle que el van matar a la guerra, i això pues potser ho feien perquè ere això, sempre tenien molta fe a la Mare de Déu del Carme, sempre estaven amb la Mare de Déu del Carme...Potser és perquè hi erem, no li puc dir per què ho feie, però sí que ho feie, i ere per raons d’aquestes. Claro, si fas una plegària és sempre perquè tens un ser volgut que ha desaparegut, i és com si avui vaig a mossèn que faci una missa pel meu pare que va morir, és lo mateix, un rosari a casa per aquell ser que has perdut, a la Mare de Déu del Carme perquè et dongui salut...Coses d’aquestes que fas, que són relatives amb lo fet. És que això va sortint, surt sol, perquè claro, avui ho farà per una cosa, a lo millor pues demà perquè aquell cosí s’ha fet mal en un puesto o altre, pues va, “li farem un rosari a la Mare de Déu del Carme perquè es curi”, o aquell que ha estat malalt a l’Hospital pues també...Coses d’aquestes, i es feien pues resant el rosari, feies tres o quatre avemaries i venga, i au...I ho feies avui, ho feies demà...Hi ha dies que no ho feies perquè faltave un o dos, i per fer-ho un sol no, la padrina pues no ho feie, però quasi sempre, sempre s’anave fent. En aquella època s’estilave molt, i después, segons on estaves, los mateixos veïns, s’ajuntaven dos o tres al menjador i feien lo rosari per no fer-lo un sol...S’estil.lave molt.”

(Pep)

El Pep situa aquest record als anys 40 al si d’una família petitburgesa de Lleida, i l’interpreta com una pràctica bàsicament terapèutica; ho equipara a les misses de difunts quan es refereix a un familiar desaparegut, però la seva interpretació no va més enllà de l’aspecte terapèutic ja que mentre que d’una banda la idea de salut corporal hi és molt explícita - “li farem un rosari a la Mare de Déu del Carme perquè es curi, o aquell que ha estat malalt a l’Hospital pues també” - no hi és en canvi la idea de salvació de l’ànima dels difunts. El rosari pels difunts pot ser entès més com un recordatori dels difunts de la família que com un mitjà d’intercessió per la seva salvació, especialment quan aquest només es resa per l’anniversari de la mort. En aquest sentit, la seva funció seria reforçar els llastos de la comunitat familiar entre vius i morts, alhora que renovar el sentiment d’unitat entre els seus membres.

Després d’aquesta breu anàlisi podem dir que la religiositat de caràcter protector es manté amb força en l’àmbit domèstic al llarg del franquisme, especialment durant el període pre-conciliar. De vegades s’expressarà a través de pràctiques com les promeses, que formaven part de la vivència religiosa popular des de feia segles; però també pot canalitzar-se a través de devocions impulsades per l’Església, com el rosari, que adquirirà connotacions de pràctica protectora quan entri a formar part de la vivència religiosa familiar.

BIBLIOGRAFIA

CHRISTIAN, William, “De los santos a María: panorama de las devociones a santuarios españoles desde el principio de la Edad Media hasta nuestros días”, a LISON, Carmelo (ed), *Temas de Antropología Española*, Akal, Madrid, 1976.

CHRISTIAN, William, *Religiosidad popular. Estudio antropológico en un valle español*, Tecnos, Madrid, 1978.

CHRISTIAN, William, *Religiosidad local en la España de Felipe II*, Nerea, Madrid, 1991.

INGLIS, Tom., *Moral Monopoly: The Catholic Church in Modern Irish Society*, Gill and Macmillan, Dublín, 1987.

de MATEO, Elías, *Piedades e impiedades de los malagueños en el siglo XIX. Una aproximación a la religiosidad española contemporánea*, Màlaga, 1987.

PRAT, Joan, “Els santuaris marians al Camp de Tarragona: algunes hipòtesis de treball”, UNIVERSITAT TARRACONENSIS, nº IV, Tarragona, 1981-82.

RODRIGUEZ BECERRA, S., VAZQUEZ SOTO, J.M., *Exvotos de Andalucía. Milagros y promesas en la religiosidad popular*, Argantonio, Sevilla, 198

RUSSO, Carla (ed), *Società, chiesa è vita religiosa nell’”Ancien Régime”*, Guida Ed., Napoli, 1976.

¹ W. Christian posa de manifest la importància el paper de la dona en la religiositat popular de les calls de Cantàbria: "*La mujer, pues, asume el control de todos los asuntos que corresponden al bienestar espiritual del hogar: las misas por los muertos, las oraciones de los hijos, la comunión anual del marido y las negociaciones con las figuras sagradas de importancia. Así como el hombre es el cabeza de familia en las materias prácticas, del mismo modo la mujer tiene cierta responsabilidad y autoridad en materias espirituales. Por ejemplo, en asuntos que afectan a la salud y seguridad de todos los miembros de la familia, la esposa o madre será la que haga las promesas, bien a supropio patrón personal o a un santuario distante que sea el apropiado.*" CHRISTIAN, William, Religiosidad popular. Estudio antropológico en un valle español, Tecnos, Madrid, 1978, p. 149.

² Quan el compliment de la promesa implica el pelegrinatge a un santuari, és important el fet de la distància, com es desprén de l'anàlisi d'A. Dupront. En aquest sentit, el Sant Crist de Balaguer exerceix també una atracció pel fet de ser un santuari de frontera entre diòcesis: "*Da un lato, la gente di una parrocchia va cercare altrove la guarigione dei suoi mali. In generale, cambia regione: l'inventario di ciò che si potrebbe definire pellegrinaggi di frontiera, è, a questo riguardo, perfettamente chiaro. O bisogna passare dall'altro lato delle acque appore, caso estremo ma molto espressivo, nelle regioni di montagna, occorre andare dall'altro lato della linea di spartizione delle acque, perché il pellegrinaggio abbia la sua virtù. Spesso, in una determinata diocesi, sono i pellegrinaggi di frontiera della diocesi vicine che hanno più virtù per i fedeli della diocesi, dunque quelli che essi più frequentano.*" DUPRONT, A., "Antropologia del sacro e culti popolari: il pellegrinaggio", a RUSSO, Carla (ed), Società, Chiesa e vita religiosa nell'Ancien Régime, Guida Ed., Napoli, 1976, p. 366-367.

³ Aquesta és una característica general de les pràctiques que envolten la relació amb els sants: "*El voto, y otras formas semejantes de petición a los santos, significaba un compromiso directo entre el cristiano y el mundo divino, sin ningún intermediario curioso al que hubiera que pagar corretaje.*" CHRISTIAN, William, Religiosidad local en la España de Felipe II, Nerea, Madrid, 1991, p. 48-49.

⁴ Com afirma E. de Mateo en la seva anàlisi de la religiositat de la Restauració a Màlaga, la burgesia desenvoluparà formes de devoció centrades en l'àmbit familiar, entre les quals el rosari esdevindrà la més característica: "*Con devosionarios e imágenes piadosas como instrumentos de decoración predilectos de la burguesía y las clases medias, éstas articulaban su religiosidad doméstica a través de prácticas piadosas familiares. El rezo del rosario constituirá un verdadero regulador del orden doméstico, al tiempo que contribuirá –dirán– a reforzar la unidad familiar frente a todo tipo de corrientes disolventes.*" de MATEO, Elías, Piedades e impiedades de los malgeños en el siglo XIX. Una aproximación a la religiosidad española contemporánea, Málaga, 1987, p. 61.

⁵ El Papa Pius XII subratlla els efectes benèfics d'aquesta devoció al si de la família: "*¡Qué espectáculo de placidez y tan sumamanete grato a Dios cuando, a la caída de la tarde, el hogar cristiano resuena con el frecuente eco de las alabanzas en honor de la augusta Reina del Cielo! Entonces el rosario, recitado en común, une ante la imagen de la Virgen, con admirable concordia, los corazones de padres e hijos que retornan del trabajo diario; además, los une piadosamente con los ausentes y con los difuntos, y, por fin, liga a todos más estrechamente con el suavísimo vínculo del amor a la Virgen Santísima, la cual, como Madre Amantísima entre sus hijos, se hallará presente, concediendo con abundancia los bienes de la unidad y de la paz doméstica. Entonces el hogar de la familia cristiana, semejante al de Nazaret, se convertirá en una terrenal morada de santidad y casi un templo, donde el santo rosario no sólo será la rogativa particular que todos los días se eleva hacia el Cielo en olor de suavidad, sino que constituirá también una escuela efficacísima de vida cristiana.*" PIUS XII, "Carta Encíclica sobre el rezo del Santo Rosario". BOLETIN OFICIAL DEL OBISPADO DE LERIDA, 1951, p. 178-179.

⁶ La pràctica del rosari és sovint –com les promeses– una iniciativa de les dones, i especialment de les dones velles de la família quan conviuen diverses generacions. Com afirma T. Inglis respecte d'Irlanda, la pràctica del rosari enfortia l'autoritat moral de la dona al si de la família ja que a través de la devoció mariana es proposava la devoció a la figura de la mare: "*The rosary was a time when the mother exercised her moral power and called her husband and children to the attention of God and Our Lady. It strengthened her position as the sacred heart of the home. It bound the family together in ritual practice. Such ritual practices were essential to the maintenance of pious devotion to the mother and family and the suppression of individual interests. (...) It was thought such devotional practices as the rosary, that the mother retained her power in the home. It was thought a devotion to Our Lady that she fostered a devotion to herself and motherhood in general.*" INGLIS, Tom., Moral Monopoly: The Catholic Church in Modern Irish Society, Gill and Macmillan, Dublín, 1987, p. 207-208.

⁷ El rosari com a pràctica protectora i propiciatòria és una de les coses que l'espiritualitat conciliar rebutjaria posteriorment. Per això des del bisbat s'advocaria per la devoció al rosari però, això sí, entesa segons les directrius eclesiaístiques: "*El rosario para la familia no constituye ninguna fórmula mágica o infalible para obtener del Señor determinadas gracias. Debe ser la expresión espontánea de la común conciencia de cristianos que nos hace agradecer al Señor el don de su Madre, especialmente presente en aquella plegaria familiar que tiene por centro alabarle por su activa participación en los misterios de nuestra Redención, con la cual hemos vuelto a ser la gran familia de Cristo, que nos dio a María como Madre.*" MALLA, Ramon, "El Rosario forma válida de devoción mariana.", BOLETIN OFICIAL DEL OBISPADO DE LERIDA, 1974, p. 144.